

УДК 371.134:377.8

ЛІТЕРАТУРНА ГРА ЯК ЗАСІБ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Гужва О. Ю.

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна, Харків

У статті досліджено питання гри як можливого засобу самостійного аналізу художнього твору учнями початкової школи. Виокремлено завдання, які вирішуються за допомогою літературної гри на різних етапах уроку. Сформульовано психолого-педагогічні особливості аналітичної діяльності учнів початкової школи у здатності до самостійного аналізу. Розкрито роль вчителя на етапі становлення аналітичних умінь учнів. Експериментально виділено різновиди літературних ігор, такі як вікторина та кросворд, які відпрацьовують вміння задавати запитання до змісту художнього твору. Зазначено критерії визначення ефективності кросворду як різновиду навчально-ігрової діяльності.

Ключові слова: літературна гра, кросворд, вікторина, аналіз художнього твору, аналітичні уміння, навчально-ігрова діяльність учнів початкової школи.

Гужва О. Ю. Литературная игра как средство анализа художественного произведения в начальной школе / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков

В статье исследованы вопросы игры как возможного средства самостоятельного анализа художественного произведения учащимися начальной школы. Выделены задачи, которые решаются с помощью литературной игры на разных этапах урока. Сформулированы психолого-педагогические особенности аналитической деятельности учащихся начальной школы. Раскрыта роль учителя на этапе становления аналитических умений учащихся. Экспериментально выделены разновидности литературных игр, такие как викторина и кроссворд, которые отрабатывают умение задавать вопросы к содержанию художественного произведения. Указаны критерии определения эффективности кроссворда как разновидности учебно-игровой деятельности.

Ключевые слова: литературная игра, кроссворд, викторина, анализ художественного произведения, аналитические умения, учебно-игровая деятельность учеников младших классов.

Guzhva O. Y. Literary game as a means for analyzing a literary composition at the elementary school / Kharkiv National Pedagogic University named after G.S. Skovoroda, Ukraine, Kharkiv

The article presents a research on the question of a game as a possible means for an independent analysis of a literary composition by pupils at the elementary school. We have singled out the tasks carried out with the help of a literary game at different stages of the lesson. Psychological and pedagogical peculiarities of the analytical processes of pupils at the elementary school in their ability to conduct an independent analysis have been formulated. The role of the teacher at the stage of pupils' analytical skills formation has been explained. The types of literary games such as quizzes and crosswords which practice the ability to ask questions on the literary composition content have been experimentally singled out. We have also stated the criteria to define the effectiveness of a crossword as a type of the educational-and-gaming activities.

Key words: literary game, crossword, quiz, literary composition analysis, analytical skills, educational-and-gaming activities of pupils at the elementary school.

Вступ. Головним із завдань, що прописані в сучасній програмі “Літературне читання” [1] є формування активного читача. Стійка потреба в читанні художньої літератури як джерела пізнання навколишнього світу можлива за умови вирішення проблеми підвищення рівня розуміння художнього твору. Не випадково, останнім часом методика акцентує увагу на вихованні читацької самостійності, складовими якої є сформована техніка читання, орієнтація в книжках-співрозмовниках та повноцінне сприйняття прочитаного. Як показують сучасні дослідження Н. Н. Светловської [2], О. В. Соболевої [3], Т. С. Пиче-оол [2], розуміння учнями творів відбувається недостатньо, навіть в учнів, які володіють високою технікою читання, спостерігається байдужість до тексту [3, с.61]. Читання перестає цікавити учнів як джерело отримання інформації, діти часто зізнаються, що не розуміють те, що читають. Для опанування змісту, ідеї художнього твору в початковій школі використовують різні форми аналізу, такі як переказ, перечитування, вичитування і т.д. Пошуки методу, який доповнюватиме основні види аналізу, мотивуватиме учнів до уважної роботи з текстом, зводяться на гри, яка є можливим засобом самостійного аналізу твору учнями початкової ланки.

Вивчення й осмислення сучасного вітчизняного досвіду з питання розвитку читацьких здібностей, аналітичних та літературознавчих умінь у працях таких вчених, як О. В. Джежелей [4], А. А. Ескендаров [7], А. А. Ємець [4], Матвеева [6], Т. С. Пиче-оол [2], О. В. Соболева [3], Н. М. Светловська [2], І. А. Тарасова [5] дозволило з'ясувати психолого-педагогічні передумови використання літературної гри в навчальному процесі молодших школярів. На сьогодні, актуальним є аспект визначення ролі та особливостей літературних ігор у керуванні аналітичним процесом освоєння твору молодшими школярами.

Мета та завдання статті полягає в дослідженні питання використання літературної гри на етапі аналізу художнього твору на уроках „Літературного читання” в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. У світі методики не існує універсальних методів навчання, форм роботи, тому кожен учитель самостійно винаходить, апробує та добирає навчальний матеріал, актуальний на сьогодні. Актуальним для початкової школи є положення проф.О.В.Джежелей про важливу роль учителя на початковому етапі, коли учнівська не сформованість механізму читання, або недосконалість техніки читання потребує від педагога застосування цілого комплексу методичних та організаційних засобів, які дозволяють надати завершеність і повноцінність читацькій діяльності на кожному році навчання [4].

Безпосередня участь та допомога вчителя на початковому етапі становлення літературознавчих та читацьких умінь учнів є необхідною умовою ефективного виховання та формування компетентного читача, який надалі, у середній ланці школи, буде здійснювати активну читацьку діяльність. Роль учителя полягає в демонстрації розуміння твору при перечитуванні й спонуканні учнів різноманітними методами до його аналізу. Психофізіологічні особливості учнів 6-10 років дозволяють самостійно здійснювати лише частковий аналіз художнього твору.

У рамках початкової школи аналіз полягає в засвоєнні учнями літературознавчих понять практично, за допомогою наочно-дійового мислення, коли об'єктом уваги учня-читача стає слово, що осмислюється ним як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї, ставлення до світу. „На практичному рівні усвідомлюються такі поняття, як тема, ідея, жанрові особливості твору, його персонажі, засоби художньої виразності” [1, с. 72]. Засвоєння художньої ідеї залежить від глибини аналізу твору на уроці, від рівня сформованості читацьких умінь, безпосередньої читацької активності учнів.

Аналіз є напруженою розумовою роботою, під час якої учням доводиться вольовими зусиллями зосереджуватися на прочитаному, тоді як завдання, запропоноване в ігровій формі, літературна гра на основі прочитаного твору роблять увагу учнів керованим процесом, стабілізують та зменшують її мінливість, акумулюють аналітичні розумові процеси. „В ігровій формі, за допомогою проблемних ігрових завдань школярі неодноразово звертаються до змісту тексту, виявляють смислові зв'язки між персонажем, місцем дії та подіями у творі, складають характеристики дійових осіб, аналіз їхніх вчинків, мотивів поведінки. Усвідомлення цих зв'язків складає основу початкового уявлення про сюжет і композицію твору, виділення теми та основної думки прочитаного” [1, с.76]. Система аналітичних, конструкторських, творчих завдань дозволяє дитині максимально наближено до свого віку осягнути твір, «витончено організованим аналізом підготувати базу для особистісної інтерпретації кожним учнем» [5, с.35].

Різноманітні ігрові підходи до навчання розумінню тексту об'єднують спільна мета – формування вміння виявляти авторську позицію, „осмислити те, що сказав автор і як він це сказав” [6, с. 18]. У ході літературної гри практично освоюються та розвиваються аналітичні якості, уміння учнів, що є необхідними для адекватного розуміння авторського задуму. Особливість застосування літературних ігор полягає у їх навчальному спрямуванні. Домінуючим має залишатися процес пізнання, а розважальний характер, який супроводжує будь-яку ігрову діяльність не повинен заважати навчанню. Тому докладне обговорення ігрових правил на уроці спрямовує навчально-ігровий процес у дидактично необхідному напрямку та запобігає небажаній девіантній ігровій поведінки. Педагог заздалегідь визначає: роль і місце гри в навчальному процесі, її взаємозв'язок з іншими методами роботи; варіації ускладнення (або спрощення) гри в залежності від підготовки учнів, класу навчання та дидактичного завдання яке вирішується.

Використання літературної гри на різних етапах уроку має відмінні завдання та мету. На початку уроку її використовують для актуалізації опорних знань, мотивації до навчання, ігри „Снігова куля” (діти по черзі називають прізвища письменника, або короткі факти біографії і т.д., причому, кожен гравець повторює все сказане попереднім учасником гри та додає свою нову інформацію), гра „Впізнай і розкажи”, анаграми, ребуси. В середині уроку ігри виступають як прихований аналіз твору: ігри на знаходження кращих виражальних засобів твору, ігри на відображення характеристики, образу персонажу через малюнок, ілюстрування композиційних частин твору, ігри на встановлення причинно-наслідкових зв'язків вчинків персонажів, ігри на зіставлення низки приказок та прислів'їв із відповідною ідеєю твору. На всіх етапах уроку ігрова діяльність сприяє закріпленню набутих знань, систематизації та розширенню читацького кругозору, перевірки якості та рівня засвоєння знань. Навчальні завдання, що вирішуються за допомогою літературних ігор, підтверджують поліфункціональність гри та її значення в освітньому процесі.

Зважаючи на дидактичний потенціал гри, припускаємо, що введення літературної гри на етапі аналізу покращить процес творчої читацької комунікації учнів з автором, усвідомлення головної думки, що закладена у творі. Аналіз результатів навчально-ігрової діяльності учнів 2-4 класів (73 учня) дали можливість виділити найбільш ефективні ігри на етапі аналізу твору. Такі ігри, як „Літературний кросворд”, „Літературна вікторина” збільшили ступінь інтенсивності роботи учнів з текстом на 24,7 %, підвищилось зацікавлення учнів навчальним процесом на 38,2 %, покращилась загальна атмосфера уроку на 39, 1 % , не знизили своєї активності упродовж усього уроку 25,1 % учнів.

Під час літературного кросворду й вікторини відпрацьовувалися такі аналітичні вміння, як самостійне виділення істотних подій твору;

знаходження в тексті найважливіших деталей, слів, речень, що характеризують деякі якості дійових осіб; виділення головного та другорядних персонажів, їх вчинків; уміння відповідати на запитання та їх складання.

Робота з літературним кросвордом складає три етапи, проведення яких залежить від різних об'єктивних показників, що в певній мірі будуть впливати на ступінь освоєння гри як засобу розуміння твору. На першому етапі відбувається ознайомлення дітей із кросвордом, який можна віднести до різновиду графічної літературної гри; уточнюються етапи та правила відгадування. Другий етап полягає в колективному, або ж змагальному розгадуванні кросворду із використанням художнього тексту як джерела інформації, пошукової роботи в рамках запропонованого твору, теми, циклу творів, біографії певного письменника. Об'єктом пошуку можуть стати назви фактів та явищ, події, предмети та персонажі, тобто вся інформація, яка необхідна для орієнтування у творі та його повноцінного розуміння. Останній, третій етап дуже важливий, оскільки діти навчаються самостійно складати кросворд. Така робота може вноситись на домашнє завдання, удома діти самостійно складають кросворд до твору, який вивчають за програмою, або іншим твором за власним уподобанням, а в класі загадують його своїм однокласникам. Варіацією такого кросворду є „Кросворд-навпаки”, який має заповнені клітини, а завдання полягає не відгадати загадані слова, а навпаки – дібрати до них запитання. На початку учням задля правильної постановки запитань пропонуються опори-підказки („Хто...?”, „Який...?”, „Що...?” і т.д.), які спрямовують пошуковий процес у потрібне русло. Загадуватись інформація може не лише в запитаннях, а й у тексті з пропущеними словами - „віконцями”, у вигляді загадок, характеристик персонажів і т.д.

Для оцінювання ефективності „Літературного кросворду” в процесі аналізу твору, актуалізації пізнавальних процесів можливе використання наступних критеріїв і показників: „...кількість поставлених учнями запитань під час складання та розгадування кросворду, ступінь активності учнів у постановці фронтальних запитань, кількість доповнень та уточнень відповідей однокласників, кількість відволікань і зауважень під час гри, прояв емоцій ” [7, с.23]. Показником розуміння твору в процесі „Літературного кросворду” є смислове наповнення поставлених учнями запитань, правильність відповідей на запитання, орієнтування в змісті твору, ступінь самостійності учнів під час розгадування відповідей та загадування запитань до кросворду.

Учні з цікавістю сприймають ігровий характер роботи. Ігрове завдання, що підпорядковувало добір необхідного матеріалу для постановки запитань, спонукали читачів до детального й багаторазового звернення до тексту, орієнтування в змісті твору та його основних смислових частинах, що сприяло кращому розумінню учнями твору.

Ще одним різновидом літературної гри є вікторина, що має вигляд низки запитань до вивченого матеріалу та будується за монографічним або цикловим принципом [4]. Літературна вікторина передбачає широке поле для творчості, адже характер запитань вже не обмежується певними межами, як, наприклад, у кросворді. Під час вікторини ставляться запитання, які передбачають розгорнутий варіант відповіді. Наприклад, запитання починаються так „Чому...?“, „Як і чому...?“, „В яких пригодах побував головний герой...?“, „Чим пригощали головного героя...?“ і т.д. [4, с. 114-120]. Завдяки своїй гнучкості вікторини дають можливість включення школярів у різноманітні форми організації діяльності перетворюючи учня з пасивного на активний діяльнісний суб'єкт аналітичної роботи.

Висновки. Завдяки застосуванню різноманітних форм гри, прагнення до читацької діяльності учнів не обмежується уроком, а переходить на етап домашнього систематичного читання, аналітичні уміння, що розвиваються в навчально-ігровій вправі удосконалюються та сприяють глибокому розумінню учнями творів художньої літератури.

Література:

1. *Навчальні програми для загальноосвітніх навч. Закл. Із навчанням українською мовою. 1-4 класи.* –К.: Вид. дім „Освіта”, 2011. – С.71-98.
2. *Светловская, Н. Н. Обучение детей чтению: Практическая методика / Н. Н.Светловская, Т.С.Пиче-оол, – М.: Изд. центр „Академия”, 2001. – 288 с.*
3. *Соболева О. В. „Человек понимающий”: формирование начинающего читателя. (текст): Монография / О. В.Соболева; Курск.гос.ун-т. – Курск: КГУ, 2009. – 270 с.*
3. *Джежелей О. В. Литературные игры на уроках чтения в начальной школе. 1-4 классы / О. В. Джежелей, А. А. Емец –Х.: Изд. Группа „Основа”, 2014. – 240 с.*
4. *Тарасова И. А. Анализ или интерпретация? Размышления о путях работы с художественным текстом на уроке чтения/ И. А.Тарасова // Начальная школа. 2003. № 10. – С. 40-47.*
5. *Матвеева Е. И. Учим младшего школьника понимать текст: Практикум для учащихся (1-4 классы) / Е. И. Матвеева –М.: ВАКО, 2005. – 240 с.*
6. *Эскендаров, А. А. Учебные кроссворды как средство актуализации познавательного интереса старшеклассников сельских школ: автореф.дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Альберт Агаевич Эскендаров. — Махачкала, 2007. — 25, [23] с.*

References:

1. *Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navch. Zakl. Iz navchanniam ukraïnskoiu movoiu. 1-4 klasy.* –К.: Vyd. dim „Osvita”, 2011. – S.71-98.
2. *Svetlovskaiia, N. N. Obuchenye detei chtenyiu: Praktycheskaia metodyka / N. N. Svetlovskaiia, T. S. Pyche-ool, – М.: Yzd. tsentr „Akademyia”, 2001. – 288 s.*

3. Soboleva O. V. „Chelovek ponymaiushchyi”: formyrovanye nachynaiushcheho chytatelia. (tekst): Monohrafiya / O. V. Soboleva; Kursk.hos.un-t. – Kursk: KHU, 2009. – 270 s.
4. Dzhezhelei O. V. Lyteraturnye yhry na urokakh chteniya v nachalnoi shkole. 1-4 klassy / O. V. Dzhezhelei, A. A. Emets –Kh.: Yzd.Hruppa „Osnova”, 2014. – 240 s.
5. Tarasova Y.A. Analyz yly ynterpretatsiya? Razмышleniya o putiakh raboty s khudozhestvennym tekstem na uroke chteniya/ Y. A. Tarasova // Nachalnaia shkola. 2003. № 10. – S. 40-476.
6. Matveeva E. Y. Uchym mladsheho shkolnyka ponymat tekst: Praktikum dlia uchashchykhsia (1-4 klassy) / E. Y. Matveeva –M.: VAKO, 2005. – 240 s.
7. Eskendarov A. A. Uchebnye krossvordy kak sredstvo aktualyzatsyy poznavatelnoho ynteresa starsheklassnykov selskykh shkol: avtoref.dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Albert Ahaevych Eskendarov. — Makhachkala, 2007. — 25, [23] s.